UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Soveltava teatteri taideperustaisena tutkimuksena

Ryynänen, Sanna; Nortio, Emma; Varjonen, Sirkku

Ryynänen, Sanna; Rannikko, Anni

2021

http://hdl.handle.net/10138/340578

Ryynänen, S, Nortio, E & Varjonen, S 2021, Soveltava teatteri taideperustaisena tutkimuksena. julkaisussa S Ryynänen & A Rannikko (toim), Tutkiva mielikuvitus : Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä., 8, Gaudeamus, Helsinki, Sivut 181-214. < https://kauppa.gaudeamus.fi/sivu/tuote/tutkiva-mielikuvitus/3134586 >

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

8

SOVELTAVA TEATTERI TAIDEPERUSTAISENA TUTKIMUKSENA

Sanna Ryynänen, Emma Nortio & Sirkku Varjonen

Yhteiskuntatieteellisellä taideperustaisella tutkimuksella tarkoitetaan tutkimuskäytäntöjä, joissa luovat ja taiteelliset työtavat sekä esittämisen käytännöt tuodaan osaksi yhteiskuntatutkimusta. Tieteen ja taiteen keinojen ja näkökulmien yhdistäminen tiedon tuottamisen prosesseissa ei ole uusi asia, mutta yhteiskuntatieteiden tutkimusmenetelmäkeskusteluihin taideperustainen tutkimus löysi tiensä laajemmin vasta 1990-luvulla.[1] Taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen pariin on ohjannut ensinnäkin halu ja tarve tavoittaa ihmisenä olemisesta ja ympäröivästä maailmasta jotain sellaista, mitä perinteisemmät, tyypillisesti kielelliseen ilmaisuun perustuvat yhteiskuntatutkimuksen menetelmät eivät välttämättä tavoita, kuten kehollista ja moniaistista tietoa.[2] Toinen tärkeä syy taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen käyttöön ja soveltamiseen on ollut pyrkimys löytää tasa-arvoisempia ja yhteistoiminnallisempia tutkimuksen tekemisen tapoja, jotka madaltavat tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välisiä valtahierarkioita.[3]

Englanninkielisessä kirjallisuudessa taideperustaiseen tutkimukseen viitataan yleisesti käsitteellä *arts-based research* tai sen lyhenteellä ABR. Käytettävä käsitteistö ei kuitenkaan ole vielä vakiintunut. Englanninkielisestä keskustelusta on tunnistettu peräti 28 eri termiä, joilla taiteen ja tutkimuksen yhteenliittymiin on viitattu.[4] Lisäksi on joukko taideperustaisen tutkimuksen ”lähisukulaisia”, kuten performatiivinen etnografia ja etnodraama.[5] Suomenkielisessä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa puhutaan esimerkiksi taiteisiin perustuvasta tutkimuksesta ja taideperustaisista tutkimuskäytännöistä tai -metodeista.[6] Ne sijoitetaan yleensä osaksi laadullisten tutkimusmenetelmien kirjoa[7] mutta välillä myös kokonaan omaksi tutkimusparadigmakseen, ”kolmanneksi vaihtoehdoksi” laadullisen ja määrällisen tutkimuksen rinnalle. Jälkimmäistä perustellaan esimerkiksi sillä, että taideperustaiset tutkimuskäytännöt eroavat määrällisestä ja laadullisesta tutkimuksesta niin tutkimuksellisena lähestymistapana kuin näkökulmana tiedon tuottamiseen ja tutkimukseen.[8]

Yhteistä kaikelle taideperustaiselle yhteiskuntatutkimukselle on, että valitun taiteenlajin – esimerkiksi kuvataiteiden, teatterin, tanssin, kirjallisuuden tai musiikin – esteettinen ominaislaatu on olennaisella tavalla läsnä tiedon tuottamisessa ja monesti myös sen välittämisessä tai raportoinnissa. Tätä voi toteuttaa tutkimuksessa monin eri tavoin. Taide voi ensinnäkin olla tapa tuottaa yhteiskuntatieteellistä tutkimustietoa (*art in research*). Tällöin taiteen tekemistä käytetään työvälineenä tutkimusprosessin aikana, kun tutkitaan esimerkiksi jotakin sosiaalista ilmiötä. Toiseksi taiteen tekemisen prosessi itsessään voi olla tutkimusta (*art as research*). Tällöin pyritään tuottamaan ymmärrystä tietyn taidemuodon olemuksesta ja sen mahdollisuuksista vaikkapa yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaajana. *Art as research* -tyyppiseen tutkimukseen vii-

tataan usein taiteellisen tutkimuksen käsitteellä, ja tutkijana on tyypillisesti taiteilija. Kolmanneksi tutkimus voi kohdistaa kiinnostuksensa myös itse taideteokseen ja esimerkiksi sen yhteiskunnallisiin ulottuvuuksiin (*research about art*).[9] Tällöin tutkimuksessa itsessään ei yleensä hyödynnetä taiteellisia työtapoja, vaan pikemminkin tutkitaan taidetta ja esimerkiksi sitä, millaisia havaintoja vallitsevasta todellisuudesta siinä tehdään. Lisäksi taide voi olla tiedon välittämisen, raportoinnin tai jalkauttamisen tapa joko erillisenä osana muulla tavoin toteutettua tutkimusta tai yhdistyen johonkin edellä mainituista taideperustaisen tutkimuksen suuntauksista.[10]

Tässä tarkastelemme yhteiskuntatieteellistä taideperustaista tutkimusta soveltavan ja erityisesti osallistavan teatterin näkökulmasta. Keskitymme siihen lähinnä tiedon tuottamisen tapana ja apuna (*art in research*) sekä annamme esimerkkejä kahdesta tavasta tehdä tällaista tutkimusta. Niistä ensimmäisessä taidetta tai ”taiteellisia tekoja” tehdään yhdessä tutkimukseen osallistuvien kanssa. Tällaisia ovat esimerkiksi yhteisölliset, tutkivat teatteriprojektit[11] ja draamatyöskentely tutkimuksen osallistujien kanssa.[12] Toiseksi esittelemme tutkimuksen tekemisen tapaa, jossa taiteellinen teos virittää tiedon tuottamista eli herättelee ajatuksia ja yhteistä keskustelua. Taiteellinen teos voi tällöin olla esimerkiksi forumteatteriesitys tai erillisistä kohtauksista koostuva esityksellinen kokonaisuus, jonka taiteen ammattilaiset ovat valmistaneet, ja tutkimukseen osallistuvat ovat perinteisemmässä katsojan tai kokijan roolissa.

Kuulumme Puhekupla-työryhmään, joka on vuodesta 2017 alkaen järjestänyt soveltavan teatterin lähestymistapoihin pohjautuvia maahanmuuttoteemaisia tilaisuuksia lähiöbaareissa, kirjastoissa ja ikäihmisten palvelutaloissa. Toiminnallis-tutkimuksellisessa projektissamme osallistava teatteri on ollut keino

ja yritys rakentaa tilaa yhteiselle keskustelulle, jonka aihe jakaa voimakkaasti mielipiteitä. Samalla sen on ajateltu olevan tiedon tuottamisen tapa tai siivittäjä.

Taideperustaista yhteiskuntatutkimusta tekevät saattavat olla alkuperäiseltä koulutukseltaan yhteiskuntatieteilijöitä, kuten taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen yksi keskeisistä asiantuntijoista Patricia Leavy,[13] tai taiteilijoita, kuten vaikkapa taideperustaisista tutkimuskäytännöistä kirjoittaneet ja niitä kehittäneet Tom Barone ja Elliot W. Eisner.[14] Monesti taideperustaista tutkimusta tehdään tutkijoiden ja ammattitaiteilijoiden muodostamina työpareina tai työryhminä, kuten Puhekupla-kollektiivissamme. Siihen kuuluu kolme yhteiskuntatieteilijää – tämän tekstin kirjoittajat – sekä esittävän taiteen ammattilaiset Pinja Hahtola, Niina Hosiasluoma ja Jenni Urpilainen. Tällaisen yhteistyön erityispiirteitä tarkastellaan tekstin loppupuolella.

Puhekupla-projektin aikana muodostuneet kokemuksemme ja näkemyksemme ovat yksi käytännön esimerkki, kun kuvaamme osallistavaa teatteria taideperustaisena tutkimuskäytäntönä ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen lähestymistapana. Tarkastelemme aihetta yhteiskuntatieteen tutkijoiden näkökulmasta, joten taiteentekijöiden näkökulma jää tässä yhteydessä sivurooliin. Aloitamme luonnehtimalla osallistavaa teatteria sen keskeisen kehittäjän Augusto Boalin (1931–2009) ajatuksiin nojautuen. Tämän jälkeen annamme esimerkkejä tutkimuksista, joissa on hyödynnetty osallistavaa teatteria yhteiskuntatieteellisessä tiedontuotannossa, ja konkretisoimme sitä, millaista taideperustainen yhteiskuntatutkimus on. Lopuksi selvitämme osallistavan teatterin ominaispiirteitä tutkimuksellisena käytäntönä. Pohdimme niitä myös kriittisesti ja tarkastelemme taideperustaisen tutkimuksen joitakin yleisiä sudenkuoppia sekä sitä, miten niitä voi yrittää välttää.

OSALLISTAVA TEATTERI TUTKIMUSKÄYTÄNTÖNÄ

Teatterin ja erilaisten draamamenetelmien käyttö tutkimustiedon tuottamisessa on yleistynyt 1980- ja 1990-luvuilta alkaen.[15] Tämä liittyy esimerkiksi siihen, että kehon ja kehollisuuden merkitystä on alettu nostaa enemmän esiin myös yhteiskuntatieteiden alalla. Performatiivisuus on myös osa kaikkea sosiaalista elämää, kuten sosiologi Erving Goffman (1922–1982) osoitti kirjoituksissaan jo 1950-luvulla.[16]

Soveltava teatteri on sateenvarjokäsite teatterin tekemisen tavoille, joita luonnehtivat yhteiskunnalliset aiheet ja tavoitteet sekä yleisöä osallistava ote. Esitysmuotona se tuo esiin helposti syrjään jääviä tarinoita ja näkökulmia sekä pyrkii avaamaan tilaa uudenlaisille keskusteluille.[17] Soveltavan teatterin alaan kuuluvalla osallistavalla teatterilla (*participatory theatre*) tarkoitetaan teatterityön käytäntöä, jossa yleisö jollakin tavoin otetaan tai kutsutaan mukaan teatterin tekemisen tai esittämisen prosessiin. Se voi olla yhteisöteatteria, jossa kokonainen teatteriesitys valmistetaan yhteistoiminnallisesti, yhdessä tuotettujen tai kerättyjen tarinoiden pohjalta, ja teatterialan ammattilainen toimii jonkinlaisena kätilönä prosessissa. Se voi olla myös teatteriammattilaisten valmistama teos tai yksittäisiä kohtauksia, jotka sisältävät erilaisia kutsuja yleisön osallistumiseen esitystilanteessa. Osallistavaa teatteria ovat myös draamaprosessit, joissa jotakin aihetta käsitellään ja työstetään yhdessä teatterin keinoin esimerkiksi tutkimuksen tai vaikkapa terapiaprosessin osana. Tällöin tavoitteena ei ole yleisölle esitettävän esityksen valmistaminen.

Suomen kielen sana ”osallistava” saattaa johtaa ajatukset yhteistoiminnallisuuden sijaan jonkinlaiseen ylhäältä alaspäin -asetelmaan, osalliseksi tekemiseen. Se tuo ehkä mieleen myös ammattilaiset aktivoimassa ihmisiä, joiden katsotaan tarvitsevan jonkinlaista herättelyä tai toimeliaisuutta. Osallistava

teatteri on käsitteenä varsin vakiintunut, mutta usein oikeampi termi saattaisi olla esimerkiksi osallistumaan kutsuva teatteri. Sen voi ajatella olevan teko tai prosessi, joka luovuutta, mielikuvitusta ja tunteita herättelevällä erityislaadullaan kutsuu mukaan kaikkia asianosaisia. Tämä tenho on todennettu myös neurotieteellisin testein ja mittauksin.[18] Osallistavaan teatteriin saattaa toki liittyä ongelmallisia valta-asetelmia. Tämä tulee ottaa huomioon myös silloin, kun osallistava teatteri on tapa tuottaa tutkimustietoa.

Monet osallistavan teatterin tutkimukselliset sovellukset nojautuvat brasilialaissyntyisen Augusto Boalin kehittämiin osallistavan teatterin lähestymistapoihin ja teorioihin.[19] Boalin sorrettujen teatterina tunnettu lähestymistapa syntyi brasilialaisen kansanteatteriperinteen ja kasvatusfilosofi Paulo Freiren (1921–1997) sorrettujen pedagogiikan risteyskohdassa. Freiren ja Boalin ajattelua ja toimintaa voi lukea rinnakkaisina: olennaista molempien ajattelussa ja toiminnassa oli analysoida yhteiskunnan valtarakenteita ja pyrkiä vaikuttamaan yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen. Freire arvosteli kasvatuksen sortavia rakenteita ja vastaukseksi kysymykseen yhteiskunnan eriarvoisuudesta muotoili niin sanotun sorrettujen pedagogiikan, joka perustuu dialogiin ja vallitsevien asiantilojen yhteiseen problematisointiin.[20] Boal puolestaan kohdisti huomionsa yhteiskunnan eriarvoisuuteen pohtimalla teatterin rakenteita ja erityisesti katsojan passiiviseksi tulkitsemansa asemaa. Hänen teesinsä oli, että kun katsoja vapautuu katsojan asemastaan, tämä voi motivoida vapautumaan myös muista sorroista. Boal ajatteli, että teatteri on areena yhteiskunnallisen toiminnan harjoittelulle ja että taiteen tehtävä on herätellä yhteiskunnallista tietoisuutta. Tässä hän kulki saksalaisen ohjaajan Bertolt Brechtin (1898–1956) jalanjäljissä. Boal halusi tukea tavallisten ihmisten kasvua paitsi näytelmien myös omien elämiensä päähenkilöiksi.[21]

Forumteatteri on yksi niistä Boalin kehittämistä teatterityön tekniikoista, joilla hän pyrki tukemaan teatteriesityksen yleisön irtautumista katsojan asemasta ja tekemään teatterista paikan, jossa harjoitella yhteiskunnallista toimintaa.[22] Menetelmä rakentuu kehystarinan ja sen pohjalta laaditun lyhyen teatteriesityksen varaan. Kehystarinan ydin on valtaan ja vallankäyttöön liittyvä kysymys tai ongelma. Esitystilanteessa yleisö kutsutaan yhdessä pohtimaan, millä eri tavoin jonkinlaista vääryyttä, epäoikeudenmukaisuutta tai sortoa sisältävässä tilanteessa on mahdollista toimia ja miten erilaiset toimintatavat vaikuttavat tilanteen kulkuun. Katsojia voidaan kutsua näyttämölle kokeilemaan alkuperäiselle tarinalle vaihtoehtoisia toiminnan tapoja tai jatkamaan tarinaa. Katsojat voivat myös sanallisesti ehdottaa erilaisia toimintatapoja näyttelijöiden toteutettaviksi. Eräänlaisena seremoniamestarina ja tilanteen ohjaajana toimii Jokeri. Jokeri on henkilö, joka kertoo yleisölle forum-menetelmästä, lämmittelee yleisöä aiheeseen ja yhteiseen pohdintaan, taustoittaa nähtyä tarinaa esimerkiksi haastattelemalla tarinan henkilöitä sekä innostaa yleisön pohtimaan teatterin muodossa nähtyä tilannetta ja etsimään sille ratkaisuja.[23]

Kun osallistavaa teatteria sovelletaan tutkimuksellisena käytäntönä, usein ammennetaan nimenomaan forumteatterimenetelmästä.[24] Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta tehdään osallistavan teatterin keinoin tyypillisesti marginalisoitujen ihmisryhmien parissa tai silloin, kun tutkimusaihe on sillä tavoin herkkä, monimutkainen tai vaikeasti sanallistettava, että sen lähestyminen muilla keinoin, esimerkiksi haastattelulla, saattaisi olla tutkimukseen osallistujille tarpeettoman vaikeaa tai kuormittavaa.[25] Menetelmä tuo omakohtaisen kokemuksellisuuden osaksi tutkimusta, mutta osallistava teatteri ja draamatyöskentely mahdollistavat sen, että käsiteltävä asia voidaan

tarvittaessa etäännyttää roolin ottamisen avulla. Fiktion kehys luo eräänlaisen metamaailman, josta käsin kiinnostuksen kohteena olevaa asiaa voi tarkastella turvallisemmin kuin suoraan omien kokemusten kautta.[26] Sensitiivisten ja monitasoisten aiheiden lisäksi taideperustainen tutkimus voi olla erityisen käyttökelpoinen lähestymistapa silloin, kun tutkijoilla ja tutkimukseen osallistuvilla ei ole yhteistä kieltä, kun tutkimusryhmässä puhutaan monia eri kieliä tai kun tutkimusta tehdään esimerkiksi lasten tai kognitiivisista häiriöistä kärsivien ihmisten kanssa.[27] Jälkimmäisissä tapauksissa tutkimuseettisiin kysymyksiin tulee luonnollisesti kiinnittää aivan erityistä huomiota.

Osallistavaan teatteriin liittyy monien mahdollisuuksien lisäksi myös ongelmakohtia, jotka tulee huomioida tutkimusta tehdessä. Esimerkiksi forumteatterin perusasetelma on usein yksinkertaistava tavalla, joka kiinnittää ongelmat ja niiden ratkaisut yksilöihin ja jättää rakenteellisen vallankäytön kysymykset helposti ulkopuolelle. Siksi onkin tärkeää, että esityksen välityksellä tarkasteltavaan asiaan liittyviä valtakysymyksiä reflektoidaan aina yhdessä yleisön kanssa silloinkin, kun ne eivät itsestään tule esiin.[28]

Yhteiskuntatieteellisen tutkimustiedon tuottaminen osallistavan teatterin keinoin tarkoittaa yleensä, että teatteria tehdään yhdessä tutkimukseen osallistujien kanssa. Tällöin teatteri tarjoaa väylän asioiden luovaan ja keholliseen työstämiseen koko tutkimusryhmän kesken, ja prosessissa saatetaan valmistaa myös esitettäväksi tarkoitettu teos. Aineisto tuotetaan esityksen tai yksittäisten kohtausten tekemisen kautta. Tutkimukseen osallistuvat etsivät prosessin vetäjien johdolla näkökulmia käsiteltävään aiheeseen sekä yhdessä keskustellen että kehollisesti työskennellen, ja he työstävät kohtauksia noiden näkökulmien pohjalta. Yleensä he itse myös esiintyvät.[29] Prosessia vetävät tyypillisesti esittävän taiteen ammattilainen ja tutkija yhdessä,

yhdistäen esitystaiteelliseen ja keholliseen työskentelyyn sekä tarkasteltavaan aiheeseen liittyvää osaamistaan.

Meidän tavassamme soveltaa osallistavaa teatteria ei ole korostunut niinkään yhteisen teatterin tekeminen kuin esittävien taiteiden mahdollisuudet herättää ajatuksia ja virittää keskustelua. Työryhmämme on ensin itse työstänyt tutkimukseemme liittyvistä aiheista kohtauksia, jotka sisältävät osallistavia elementtejä, ja sen jälkeen kohtaukset on viety yleisön pariin. Niiden tutkimuksellisena tarkoituksena on ollut herättää tunteita ja omakohtaisia kokemuksia käsiteltävästä aiheesta sekä yhteistä keskustelua niiden myötä. Ne ovat olleet myös forumteatterihenkinen kutsu yleisölle, eli yleisö on voinut ehdottaa käsiteltävään aiheeseen liittyviä toimintatapoja joko sanallisesti tai itse esiintyen.[30]

Esittelemme seuraavaksi tutkimusesimerkkien avulla näitä kahta keskenään erilaista tutkimustapaa eli osallistavan teatterin tekemiseen ja sen kokemiseen pohjautuvaa tutkimusta. Näin havainnollistamme taideperustaisen tutkimuksen käytäntöjä samoin kuin sen mahdollisuuksia tuottaa yhteiskuntatieteellistä tietoa.

KOKEMUKSELLISIA KOHTAUKSIA ELI TUTKIMUSTIETOA TEATTERIA TEHDEN

Ensimmäinen tutkimusesimerkki vie Isoon-Britanniaan, missä osallistavaan teatteriin erikoistunut esitystaiteilija ja antropologi Erene Kaptani on useissa eri tutkimusprojekteissa tehnyt yhteistyötä maahanmuuttokysymyksiin erikoistuneiden yhteiskuntatieteilijöiden kanssa. Sosiologi ja maahanmuuton tutkija Nira Yuval-Davisin kanssa hän on tutkinut, miten pakolaisuus ja uuteen maahan asettuminen muovaavat identiteettejä.[31] Etnisyyden, sukupuolen ja kansalaisuuden kysymyksiin

erikoistuneen sosiologi Umut Erelin ja perhesosiologi Tracey Reynoldsin kanssa Kaptani on puolestaan tutkinut vanhemmuuden ja hoivavastuiden merkitystä Isoon-Britanniaan eri maista muuttaneiden äitien kansalaisuuden rakentumisessa.[32] Näissä tutkimusprojekteissa osallistava teatteri oli tiedonmuodostuksen keskeinen osatekijä. Forumteatteria ja tarinateatteria (*playback*-teatteria) hyödyntäviin työpajoihin kutsuttiin pakolais- ja maahanmuuttajataustaisia osallistujia eri etnisistä ryhmistä. Forumteatteri-osioissa tutkimuksen osallistujat, tutkijat ja taiteilijat työstivät yhdessä tutkimusaiheeseen liittyviä kohtauksia, ja tutkimuksen osallistujat myös itse näyttelivät kohtauksissa. Tarinateatteriosioissa tutkimukseen osallistuneet naiset jakoivat tutkimusaiheeseen liittyviä kokemuksiaan, joista ammattinäyttelijät koostivat tarinoita ja esittivät niitä. Kohtaukset katsottiin yhdessä, minkä jälkeen niistä keskusteltiin. Osallistujat pääsivät näin näkemään omia kokemuksiaan ikään kuin ulkoapäin, minkä ansiosta niihin oli mahdollista suhtautua uudella tavalla, etäännytetymmin. Työpajatyöskentelyt tallennettiin joko videolle tai ääninauhalle, ja joitakin osallistujia myös haastateltiin työpajojen jälkeen.

Näissä maahanmuuttajien kanssa tehdyissä tutkimuksissa oli piirteitä aktivistitutkimuksesta: tiedon syventämisen lisäksi niiden tavoitteena oli lisätä sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Äitien kanssa toteutettu projekti esimerkiksi pyrki parantamaan heidän yhteiskunnallista asemaansa niin, että poc-taustaisten (*person of colour*) ja marginalisoitujen äitien tieto asetettiin vuoropuheluun tutkijoiden tiedon kanssa. Näin projekti pyrki vahvistamaan äitien toimijuutta ja haastamaan vallitsevaa puhetapaa, joka esitti nämä äidit uhkana yhteiskunnalle. Lisäksi osallistavan teatterin ja kehollisten harjoitteiden avulla harjoiteltiin puuttumista syrjintätilanteisiin ja rasismiin.[33]

Edellä kuvatuissa tutkimuksissa osallistava teatteri toi tutkijat ja tutkimuksen osallistujat yhdessä tutkimusaiheen äärelle sekä tarjosi välineitä, joiden avulla osallistujat saattoivat tuoda esiin ja käsitellä omakohtaisia kokemuksia.[34] Tutkijoille osallistava teatteri tarjosi keinon tasa-arvoisempaan kohtaamiseen tutkimukseen osallistuvien kanssa. Haavoittuvassa asemassa olevaan ryhmään kuuluville tutkimuksen osallistujille se puolestaan loi mahdollisuuden tuoda esiin vaikeita kokemuksia tavalla, joka antoi tilaa tunteille ja keholliselle ilmaisulle.[35]

Tutkimukset osoittivat, että identiteettineuvottelut ovat luonteeltaan kehollisia ja vastavuoroisia sekä juurtuvat sosiaaliseen kontekstiin. Osallistavaa teatteria hyödyntävä työskentely kutsui osallistujat eri tavoin kertomaan, esittämään ja kyseenalaistamaan tarinoita siitä, keitä he ovat ja mikä on heidän asemansa yhteiskunnassa. Kuunneltuaan tai esitettyään yhden tarinan osallistujat saattoivat vastata siihen kertomalla toisenlaisesta tai vastaavasta kokemuksesta. Tällä tavoin vastavuoroisesti työskentelemällä ryhmä kerrytti monitahoisen aineiston, jossa neuvoteltiin yksilöllisistä ja kollektiivisista identiteeteistä, sosiaalisista normeista ja kontrollista sekä rasismista.[36]

Hieman toisentyyppinen esimerkki osallistavan teatterin yhteiskuntatutkimuksellisesta käytöstä on kirjallisuustieteilijä Nena Močnikin projekti, jossa hän hyödynsi osallistavaa teatteria ja kehollista tutkimustapaa (*embodied research practice*) tutkiakseen, miten sotaraiskauksista selvinneet bosnia-hertsegovinalaiset naiset käsittelevät väkivaltakokemuksiaan.[37] Tutkimuksen tavoite oli purkaa Jugoslavian hajoamissotien aikana raiskattuja naisia koskevaa, heidän uhriasemaansa ja traumojansa korostavaa puhetapaa sekä luoda tilaa erilaisille kokemuksille ja merkityksellistämisen tavoille.

Močnik järjesti työpajoja, joissa sodanaikaisesta seksuaalisesta väkivallasta selviytyneet naiset erilaisten kehollisten

harjoitteiden avulla jakoivat kokemuksiaan sekä käsittelivät kamppailuaan oman kivun ja vihan sekä kollektiivisen anteeksiannon vaatimuksen välillä. Keholliset, draamasta ammentavat työkalut auttoivat luomaan tilan tämän ristiriidan käsittelyyn ja anteeksiantamisen harjoitteluun. Eräässä harjoitteessa osallistujat toimivat ikään kuin kuvanveistäjinä, jotka muokkasivat omia ja muiden osallistujien kehoja haluamaansa asetelmaan. Analyysissa Močnik kuvaa asentoja, joihin osallistujat laitettiin, ja sitä, miten kuvanveistäjänä toiminut nainen selitti luomaansa asetelmaa. Asetelmien ja niitä koskevien selontekojen avulla tutkija analysoi yksilön kokemusta seksuaalisesta väkivallasta sekä kulttuurisesti ja historiallisesti jaettuja, sukupuolten ja sukupolvien välisiä suhteita koskevia käsityksiä, jotka muovaavat näille väkivaltakokemuksille annettuja tulkintoja.[38]

*

Edellä esitellyt tutkimukset havainnollistavat, kuinka osallistava teatteri voi tuottaa yhteiskuntatieteellistä tietoa vallasta ja tasa-arvosta. Tutkimusesimerkeissä yhteiskunnallisia hierarkioita tutkittiin yhdessä niiden ihmisten kanssa, jotka olivat marginalisoidussa tai haavoittuvassa asemassa. Vakiintuneita valta-asemia pyrittiin myös kyseenalaistamaan. Tutkimukseen osallistuneet ihmiset saattoivat kehollisuutta ja tasa-arvoa korostavan työskentelytavan ansiosta osallistua tiedon tuottamiseen ja käsittelyyn monipuolisemmin kuin jos olisi käytetty vaikkapa pelkkiä haastatteluja. Esimerkkitutkimuksissa tutkija tai tutkimusryhmä työskentelivät tiiviisti yhdessä osallistujien kanssa ja pyrkivät näin häivyttämään jaon tutkijoiden ja tutkimukseen osallistuvien välillä.[39] Tutkimusesimerkit osoittavat myös sen, että osallistava teatteri voi avata mahdollisuuksia ylittää kieli- ja kulttuurirajoja sekä käsitellä vaikeasti

sanallistettavia, esimerkiksi syrjintään ja häirintään liittyviä kokemuksia.[40]

Esimerkit havainnollistavat myös sitä, millaista tutkimusaineistoa osallistavaa teatteria hyödyntävissä tutkimusprojekteissa voidaan tuottaa ja miten sitä analysoidaan. Draamatyöpajojen työskentelyä voi tallentaa ääninauhoille tai videolle, minkä lisäksi osallistujia usein myös haastatellaan.[41] Analysoitava tutkimusmateriaali on monesti tekstimuotoon purettua vuorovaikutusaineistoa, jota on mahdollista analysoida esimerkiksi diskurssianalyyttisesta näkökulmasta.[42] Osa tutkimusaineistosta ei siis välttämättä poikkea perinteisestä laadullisen tutkimuksen aineistosta, vaikka sitä tuotetaan toisella tavalla. Osallistavan teatterin menetelmillä kuitenkin tuotetaan myös sellaista aineistoa, jota ei voi purkaa sellaisenaan tekstiksi. Osallistujat esimerkiksi liikkuvat ja ilmehtivät, ja joskus he reagoivat tilanteisiin kokonaan ilman sanoja.

Osallistavaan teatteriin pohjautuvien tutkimusten raportteja tai niistä kirjoitettuja tekstejä lukiessa ei aina käy selkeästi ilmi, missä määrin tutkimusprosessin kehollisia ja ilmaisullisia elementtejä on sisällytetty analyysiin ja miten niitä on analysoitu. Päätös jättää osallistujien keholliset reaktiot analyysin ulkopuolelle voi olla tietoinen ja perustua siihen, että tutkijat eivät halua tulkita osallistujien sanattomia tekoja jälkikäteen.[43] Toisaalta, kehollisten reaktioiden rikas ja tarkka kuvaus voi parhaimmillaan viedä lukijan mukaan tutkimusprosessiin ja avata uudenlaisia näkymiä tutkimusaiheeseen. Eräässä tutkimustekstissään Močnik kuvaa osallistujan voimakasta reaktiota harjoitteeseen, jossa seksuaalista väkivaltaa sodan aikana kokeneita naisia pyydettiin käsittelemään väkivaltakokemustaan valitsemansa esineen avulla:

> Yhdessä työpajakokoontumisessa naiset jaettiin pareihin ja heitä pyydettiin kertomaan toisilleen tarina, joka liittyi heidän työpajaan tuomiinsa esineisiin. Eräs naisista oli tuonut mukanaan punaisen huulipunan. Hän laittoi sen parinsa käteen ja piti parin kättä ja huulipunaa tiukasti nyrkissä. Parin minuutin ajan hän vain katsoi nyrkissään olevaa huulipunaa kyynelten valuessa hänen poskilleen. Kyyneleet valuivat hiljaisuudessa eikä hänen ilmeensäkään värähtänyt. Kun nainen sai huulipunan takaisin, hän otti palan paperia ja kirjoitti punalla sen täyteen. Punainen väri levittyi paperille kaoottisena, yhtenäisenä viivana. Hän ei koskaan selittänyt toimintaansa sanoin, mutta hetki itsessään oli voimakas ja ilmaisuvoimainen ja hänen käyttämänsä esine oli hyvin symbolinen. Punainen huulipuna toimii vertauskuvana seksuaalisuudelle, viehätysvoimalle, naiseudelle ja flirttailulle.[44]

Elävästi kirjoitettu kuvaus piirtää lukijalle kuvan tilanteesta ja kiteyttää olennaisia havaintoja tutkittavasta ilmiöstä.[45] On tärkeää muistaa, että huolimatta siitä, millaista aineistoa tutkimusprojekteissa analysoidaan ja miten sitä esitetään, osallistavaa teatteria hyödyntävissä taideperustaisissa tutkimusprojekteissa kehollisuus on aina tavalla tai toisella osa tiedon tuottamisen prosessia.

TEATTERIN VIRITTÄMIÄ HAVAINTOJA ELI TUTKIMUSTIETOA TEATTERIA KOKIEN

Edellä kuvatuissa tutkimusesimerkeissä tutkijat ja tutkimukseen osallistuvat ovat yhdessä työstäneet tutkimusaiheeseen liittyviä kohtauksia tai tehneet muunlaisia esityksellisiä ja

kehollisia harjoitteita, jotka liittyvät maahanmuuttoon ja sotarikoksiin. Esimerkki toisentyyppisestä osallistavaan teatteriin pohjautuvasta tutkimuksellisesta lähestymistavasta on Puhekupla-työryhmämme toiminnallis-tutkimuksellinen prosessi maahanmuuttokeskustelun äärellä. Siinä osallistava teatteri on virittänyt tiedon tuottamista ja herätellyt yhteistä keskustelua.

Puhekupla-työryhmä koostuu kolmesta yhteiskuntatieteilijästä ja kolmesta esittävän taiteen ammattilaisesta. Työryhmän kehittämän samannimisen tapahtumakonseptin tavoite on ollut tuoda ihmisiä yhteen käsittelemään kokemuksia ja näkemyksiä, jotka liittyvät maahanmuuttoon ja eri taustoista tulevien ihmisten kohtaamiseen. Puhekupla syntyi yhteiskunnallisen polarisaatiokeskustelun kiihtyessä vuonna 2017.[46] Tutkimuksellisesta näkökulmasta Puhekupla-projektissa on erityistä se, että se ei alun perin syntynyt tutkimushankkeeksi. Aluksi oli vain idea muutamasta maahanmuuttokysymysten ympärille järjestettävästä baaritapahtumasta, joita toteuttamaan koottiin sekä tutkijoita että taiteilijoita. Ensimmäiset tapahtumat synnyttivät oivalluksen: olimme kehittäneet lähestymistavan, jota voi hyödyntää laajemminkin ja jossa on aineksia myös tutkimukseen. Tutkimuksellinen ote on siis kutoutunut projektiin orgaanisesti. Tutkimuskysymykset muodostuivat käytännön havainnoista, jotka koskivat sitä, mikä projektissa on tutkimuksellisesti kiinnostavaa, sen sijaan, että jokin nimenomainen tutkimusintressi olisi ohjannut projektin ja yksittäisten tapahtumien muotoa. Projektissa olemme samalla käytännössä oppineet ja opetelleet, minkälainen tutkimuksellinen ote osallistava teatteri voi esimerkiksi olla. Puhekupla edustaa siten niin kutsutun nurinkäännetyn tutkimuksen lähestymistapaa, jossa ensin ryhdytään toimimaan ja tutkimus tulee osaksi prosessia vasta myöhemmin.[47]

Kuva 1. Puhekupla-tilaisuus baarissa joulukuussa 2017. (Kuva: Sanna Ryynänen)

Aloitimme Puhekupla-projektin toteuttamalla pienessä itähelsinkiläisessä baarissa kaksi tapahtumaa, joissa hyödynnettiin osallistavaa teatteria. Tilaisuuksien kantava idea oli rakentaa avoimeen dialogiin rohkaisevia kohtaamisia, joissa työryhmän jäsenet ja yleisö asettuvat erilaisten maahanmuuttoa koskevien kokemusten äärelle. Taustamateriaalina oli yhden työryhmämme jäsenen väitöstutkimus maahanmuuttajien identiteeteistä, ryhmäsuhteista ja integraatiosta[48] sekä joukko sen tulosten pohjalta laadittuja esityksellisiä kohtauksia maahanmuuttajien ja valtaväestön kohtaamisista. Lähtökohtana oli

kuitenkin ennen kaikkea jakaa kokemuksia ja tietoa sekä kutsua läsnäolijoita yhteiseen keskusteluun. Me tilaisuuden järjestäjät menimme paikalle myös itse oppiaksemme yleisöltä. Kyse ei siis ollut tutkimustiedon jalkauttamisesta tai tieteen popularisoinnista taiteen keinoin eikä vielä tuossa vaiheessa myöskään tutkimuksesta vaan kokeilusta: mitä tapahtuu, kun ihmisiä (mahdollisesti) eri taustoista asettuu voimakkaastikin mielipiteitä jakavan aiheen ääreen?[49]

Ensimmäisistä tilaisuuksista inspiroituneina jatkoimme tapahtumakonseptin kehittämistä ja tapahtumien järjestämistä sekä aloimme hahmotella tutkimusasetelmaa ja tutkimuskysymyksiä. Puhekupla-tilaisuuksien muodoksi vakiintui kuudesta näytellystä kohtauksesta koostuva ”baarivisa” (Puhekupla-visa) ja yhteinen keskustelu kohtausten pohjalta. Baarivisa tuo tilaisuuksiin leikkisän elementin: osallistujille jaetaan tilaisuuden alussa vastauslomakkeet, vastauksia käydään läpi yhdessä ja lopuksi kaikkien vastanneiden kesken arvotaan kahvipakettipalkintoja. Ensimmäisten tapahtumien jälkeen kohtaukset saivat muotonsa työryhmän jäsenten omien kokemusten, suomalaisesta maahanmuuttotutkimuksesta poimittujen anekdoottien ja yleisön ensimmäisissä Puhekupla-tilaisuuksissa jakamien kokemusten innoittamina. Niissä ollaan mahdollisimman arkisissa tilanteissa, kuten koulun vanhempainvartissa, Tinder-treffeillä, kahvitauolla ja kampaajalla. Kohtaukset on tehty valtaväestön näkökulmasta, ja myös kohtauksissa esiintyvät hahmot edustavat kaikki valtaväestöä. Halusimme näin välttää asetelmaa, jossa me valtaväestöön kuuluvina tutkijoina ja taiteilijoina päätyisimme esittämään näkemyksiä ja oletuksia maahanmuuttajataustaisen väestön näkökulmasta tai puhumaan heidän puolestaan. Myös yleisöt, joiden pariin olemme jalkautuneet, ovat pääosin edustaneet valtaväestöä. Tilaisuuksissa on tehty näkyväksi tapoja ylläpitää ja uusintaa

vuorovaikutusta, joka usein asettaa maahan muuttaneet tai ”uudet suomalaiset” alisteiseen asemaan valtaväestöön nähden. Tilaisuuksien tavoitteena on ollut herätellä keskustelua nimenomaan valtaväestön toimintatavoista moninaisessa yhteiskunnassa ja myös tarpeista oppia uutta yhteiskunnan moninaistuessa.

Puhekupla-tilaisuus alkaa johdannolla, jossa kerromme tilaisuuksien taustoista ja esittäydymme työryhmänä. Baariympäristössä painotamme myös, että tilaisuuteen osallistuminen on luonnollisesti vapaaehtoista ja että siltä voi välttyä kokonaan siirtymällä baarissa hieman syrjemmälle. Jos tilaisuutta jää seuraamaan, keskusteluun voi osallistua, mutta tilaisuutta voi seurata myös vain kuunnellen. Lisäksi kerromme, että teemme myös tutkimusta ja pyydämme lupaa nauhoittaa tilaisuuden keskusteluja. Samalla käymme läpi tutkimuksen anonyymiyden periaatteita eli sitä, että emme esimerkiksi liitä aineistoomme tietoa tilaisuuden ajasta tai paikasta. Jos yksikin paikallaolija ei suostu nauhoittamiseen, emme nauhoita keskustelua. Tilaisuuden aikana kirjaamme muistiin yksittäisiä huomioita ja sen päätyttyä teemme kattavampia muistiinpanoja sekä yleensä myös keskustelemme tilaisuuden kulusta yhdessä koko työryhmän kesken.

Puhekuplavisa on jaettu kahteen osaan, joissa molemmissa on kolme kohtausta. Osallistujille annetaan tehtäväksi pohtia, millä tavoin kolmessa ensimmäisessä kohtauksessa suhtaudutaan maahanmuuttajaan ja kolmessa jälkimmäisessä kohtauksessa rasismiin. Kaikki kuusi kohtausta esitetään osallistujille peräjälkeen, jonka jälkeen ne puretaan yksi kerrallaan. Purku aloitetaan esittämällä lyhyt kertaus kustakin kohtauksesta. Purkuvaiheessa keskustelu yleensä lähtee vilkkaana käyntiin. Olemme valmistelleet keskustelua virittäviä kysymyksiä, ja yleisölle tarjotaan forumteatterin hengessä myös mahdolli-

Kuva 2. Puhekupla-tilaisuus baarissa lokakuussa 2019. Kuvassa työryhmän esittävien taiteiden ammattilaiset Pinja Hahtola, Niina Hosiasluoma ja Jenni Urpilainen. (Kuva: Sanna Ryynänen)

suutta osallistua kohtausten uudelleentyöstämiseen. Yleisö voi puuttua tarinan epäkohtiin ja muuttaa tapahtumien kulkua joko kertoen ehdotuksia sanallisesti tai tulemalla itse esittämään kohtauksen avainroolia. Näin osallistujille tarjoutuu myös konkreettinen mahdollisuus harjoitella esimerkiksi puuttumista rasistiseen kommentointiin.[50] Visan lopussa toteutettavaan palkintoarvontaan saavat osallistua kaikki halukkaat.

Puhekupla rinnastuu yhteiskunnallisen katuteatterin perinteeseen, jossa julkiselle paikalle vietyjen näytelmien tai yksittäisten kohtausten tarkoituksena on herättää keskustelua jostakin yhteiskunnallisesti polttavasta aiheesta. Tällöin teatteri virittää yhteistoiminnallista tiedontuotantoa usein todel-

lisiin tilanteisiin pohjautuvien, draaman muotoon puettujen kohtausten avulla.[51] Tällainen teatteri menee sinne, missä ihmiset jo ovat, eli esityksiä ei tulla varta vasten seuraamaan, kuten perinteisessä teatterissa, eikä niistä välttämättä edes tiedetä etukäteen. Puhekupla-tilaisuudet on pääosin järjestetty lähiöbaareissa ja ikäihmisten palvelutaloissa. Olemme halunneet tavoittaa sellaisia yleisöjä, joita me tieteen- ja taiteentekijöinä emme välttämättä muutoin tavoita ja joiden ääni ei välttämättä yhteiskunnallisessa keskustelussa juuri kuulu. Puhekupla kuitenkin eroaa monista osallistavaa teatteria hyödyntävistä tutkimuksista sikäli, että pääosin valtaväestöä edustavat ryhmät, joiden parissa olemme työskennelleet, eivät lähtökohtaisesti ole sorrettuja tai marginalisoituja ainakaan tarkasteltavan teeman eli maahanmuuttoon liittyvän syrjinnän ja rasismin näkökulmasta.

Puhekupla-projektin tutkimustehtävät ovat muotoutuneet ja täsmentyneet projektin kuluessa. Ne voi jakaa kahteen ryhmään. Sisällölliset tutkimustehtävät liittyvät tilaisuuksissa käsiteltävään aiheeseen eli elämään moninaistuvassa yhteiskunnassa sekä yhteiselämän rakentumiseen ja törmäyksiin. Tutkimme muun muassa sitä, millaisten puhetapojen avulla Puhekupla-tilaisuuksien osallistujat kyseenalaistavat tai oikeuttavat maahanmuuttajien ja valtaväestön välistä epätasa-arvoa. Menetelmälliset tutkimustehtävät liittyvät osallistavaan teatteriin yhteiskuntatutkimuksen menetelmänä sekä tutkijoiden ja taiteilijoiden yhteistyöhön. Menetelmällisiä tutkimustehtäviä on kolme, ja kuhunkin niistä liittyy oma tutkimuksellinen lähestymistapansa. Tarkastelemme (1) osallistavan teatterin virittämän vuorovaikutuksen rakentumista Puhekupla-tilaisuuksissa (diskursiivinen lähestymistapa, aineistona keskustelunauhoitteet), (2) osallistavaa teatteria yhteiskunnalliseen keskusteluun kutsujana ja dialogia edistävänä tilana (etnografinen tutkimus-

ote, keskeisenä aineistona työryhmän muistiinpanot ja keskustelut) sekä (3) omaa rooliamme tieteen- ja taiteentekijöinä taiteellis-tutkimuksellisen toiminnan ja yhteiskunnallisen vuoropuhelun osapuolina (autoetnografinen tutkimusote, keskeisenä aineistona työryhmän päiväkirjat ja yhteinen reflektio).

Aineistomme koostuu siis tilaisuuksien äänitallenteista, niihin liittyvästä osallistuvasta havainnoinnista ja kenttämuistiinpanoista, työryhmän tapaamisten äänitallenteista sekä kunkin omista ja yhdessä tuotetuista autoetnografisista huomioista projektin varrelta. Aineistoamme on siten myös se, miten olemme tilaisuudet itse kokeneet ja mitä ne ovat meissä kehollisesti herättäneet. Tämänkaltaisessa tutkimuksessa tilaisuuksien videointi ja videoista tehtävä videolitteraatio olisi luonnollisesti merkittävä lisä analyysiin. Puhekupla-tilaisuudet on kuitenkin järjestetty sellaisissa julkisissa tiloissa, joissa olisi ollut lähes mahdotonta järjestää videointi tutkimuseettisiä periaatteita kunnioittaen. Aiheen arkaluonteisuuden vuoksi se olisi todennäköisesti myös vaikuttanut tilaisuuksien luonteeseen. Kehollisten viestien ja kommunikaation osalta olemme siis olleet omien tilaisuuksien jälkeen käymiemme keskustelujen ja muistiinpanojemme varassa.

Olemme käyttäneet osallistavaa teatteria Puhekupla-projektissa, koska se mahdollistaa kiinnostavia tietämisen ja toiminnan mahdollisuuksia sekä tutkijoille että tutkimukseen osallistujille. Osallistava teatteri kutsuu käsittelemään monimutkaista ja helposti kärjistyvää aihetta tavalla, johon vaikkapa haastattelu ei helposti taipuisi. Haastattelutilanteessa tuotetaan yleensä perusteltuja näkemyksiä ja johdonmukaisesti eteneviä kertomuksia. Osallistava teatteri sen sijaan luo tilan epäröinnille, ristiriitaisille havainnoille ja tunteille.[52] Puhekuplavisan kohtaukset avaavat mahdollisuuden eläytyä erilaisiin arjen kokemuksiin moninaisessa yhteiskunnassa. Jyrkkien mieli-

piteiden esittämisen sijaan osallistujat ihmettelevät kohtauksissa esitettyjä tilanteita ja hahmojen reaktioita yhdessä ja tarjoavat niille selityksiä omia kokemuksia ja erilaisia näkökulmia reflektoiden:

> Sirkku: Haluuks joku vielä kommentoida tätä [kohtausta] vai mennäänkö seuraavaan?
> Osallistuja: No musta tässä niinkun on kiinnostavaa se, että tää hahmo parvekkeella …
> Pinja: Tuula
> Osallistuja: Tuula niin, niin mikä muutos siinä tapahtuu, kun se luulee, että se on se Abdullahin auto ja se siellä, en ainakaan mee sanomaan mitään ja se kyräilee siellä jotenkin aika silleen just junttisuomalaisena, mutta myös tunnistan itsessäni tuon puolen ja sitten kun se tajuaakin, että se onkin Pena, niin mitä siinä ihan kehossa tapahtuu, että se intuitiivisesti heti Pena! Että sen ei tarvi edes miettiä, että meneekö hän sanomaan jotain, vaan heti puuttuu siihen. Se on mun mielestä kiinnostavaa ja just hirveen tunnistettava itsessä ja jotenkin sanoisin, että jollakin tavalla suomalaisuudessa, kun se on jotenkin vieras, niin me ei uskalleta, en ainakaan mene sanomaan mitään, mut sit kun se on tuttu, niin sit jotenkin tavallaan hän niin kuin hahmona näyttäytyy semmosena tavallaan niinku jollakin tavalla spontaanina ja sitten – –.

Yhtä ”totuutta” tai yksimielisyyttä ei tilaisuuksissa edes yritetä löytää. Osallistavan teatterin käyttö antaa myös mahdollisuuden eläytyä käsiteltäviin aiheisiin ja tilanteisiin kehollisesti. Tätä ulottuvuutta tarkastelemme etnografisten ja autoetnografisten työkalujen avulla.

Kuva 3. Puhekuplatilaisuus baarissa helmikuussa 2019. Kuvassa yksi työryhmän tutkijoista, tilaisuuksissa puhetta johtava Sirkku Varjonen sekä esittävien taiteiden ammattilaiset Jenni Urpilainen, Pinja Hahtola ja Niina Hosiasluoma. (Kuva: Sanna Ryynänen)

Olemme kuvanneet Puhekuplan ja muiden esimerkkien avulla kahta erilaista yhteiskuntatutkimuksen lähestymistapaa, jotka tukeutuvat osallistavaan teatteriin. Toisessa tutkimukseen osallistuvat itse tekevät teatteria, ja toisessa he ovat osallistavan teatterin yleisönä eli keskustelevat valmiiden kohtausten virittäminä ja osallistuvat niiden muokkaamiseen. Tässä tekstissä kuvatut sovellukset eivät toki ole ainoita tapoja hyödyntää osallistavaa teatteria yhteiskuntatutkimuksessa. Olennaista taideperustaisessa tutkimuksessa on tilannekohtainen sovel-

taminen, jota on kutsuttu esimerkiksi menetelmien esiin veistämiseksi.[53] Toisin sanoen osallistavan teatterin käyttötapoja voi muokata ja soveltaa tutkimusasetelmien mukaan lähes rajattomasti. Osallistavaan teatteriin tukeutuvan taideperustaisen tutkimuksen sovelluksia yhdistää joka tapauksessa joukko piirteitä, joita tarkastellaan seuraavaksi. Käytännön pohdintoja esitämme Puhekupla-kokemuksiimme pohjautuen.

OSALLISTAVAN TEATTERIN OMINAISPIIRTEITÄ

TIETÄMISEN KEHOLLISUUS, HAVAINNOLLISTAVUUS JA KOKONAISVALTAISUUS. Tiedämme kaikilla aisteillamme ja kokonaisvaltaisen kehollisesti, mikä käsittää järjen rinnalla myös tunteet ja intuition. Tämä ajatus tiedon ja tietämisen kehollisuudesta ja kokonaisvaltaisuudesta on osallistavaan teatteriin pohjaavan tutkimuksen ytimessä. Se on kuitenkin tyypillisesti loistanut poissaolollaan perinteisessä länsimaisessa akateemisessa ajattelussa sekä tavoissa ymmärtää tieto ja tutkimus.[54] Peter O'Connor ja Michael Anderson toteavat, että aivan kuin kaulan alapuolella oleva keho ei edes olisi olemassa perinteisen tutkimuksen kaanonissa. Taiteilija on sen sijaan "tutkija kaikilla aisteillaan".[55]

Kehollisuus luonnehtii kaikkea taideperustaista yhteiskuntatutkimusta, mutta teatteriin pohjautuvissa lähestymistavoissa se on erityisesti läsnä. Parhaimmillaan kehollisuus avaa uudenlaisia mahdollisuuksia tavoittaa ja välittää tietoa. Ne voivat joko täydentää tai haastaa perinteistä tieteellistä tietoa. Ne muistuttavat siitä, että maailmaa koskeva tieto ei pelkisty vain sanoiksi ja numeroiksi ja että todellisuudessa mieli ja keho eivät jakaannu kahdeksi eri maailmaksi, vaikka asia usein niin esitetään.[56] Perinteisesti on ajateltu, että akateemista tietoa välitetään

ja tulee välittää sanallisesti tai kirjallisesti. Tämä jättää väistämättä ulkopuolelle monia elämänkirjoon olennaisesti kuuluvia tiedon lajeja sekä joidenkin ihmisten tai ihmisryhmien kuten alkuperäiskansojen tietoa, joka ei välttämättä jäsenny samalla tavoin kuin länsimaisen rationaalisuuden läpileikkaama akateemisuus. Erityisesti feministisissä ja kolonisaatiokriittisissä tutkimusperinteissä on kiinnitetty huomiota tähän.[57]

Teatterin ja esittävien taiteiden avulla on mahdollista tavoittaa jotakin sellaista, mitä pelkkään puheeseen tai kirjalliseen ilmaisuun pohjautuvat tutkimusmenetelmät eivät yleensä tavoita. Ne eivät voi korvata perinteisempien tutkimusmenetelmien tuottamaa tietoa, mutta ne voivat täydentää sitä tavoilla, jotka voivat rikastaa ja moninaistaa ymmärrystä maailmasta. Silloinkin, kun asioita päädytään ilmaisemaan (myös) sanallisesti, kehollisen tekemisen kautta välittynyt prosessi voi synnyttää uudenlaisia oivalluksia kulloinkin tarkasteltavasta asiasta.[58]

Kehollisuus tuo mukanaan myös tiedon havainnollistavuuden. Osallistavan teatterin tekniikat edellyttävät heittäytymistä, kehollista läsnäoloa ja eläytymistä tavalla, jota vaikkapa haastattelu ei vaadi tai välttämättä edes mahdollista. Vaikka työskentely tiivistyy siihen tilaan ja hetkeen, jossa osallistujat kulloinkin ovat, osallistavan teatterin käyttäminen avaa myös mahdollisuuden siirtyä toisaalle, tehdä eläväksi muita hetkiä ja tilanteita. Osallistavan teatterin avulla käsitellään yksityiskohtaisesti tarkoin rajattuja hetkiä, joihin kiteytyy tutkittavasta ilmiöstä jotain olennaista. Kehollisesti havainnollistava (*illustrative*) tieto on erilaista kuin haastattelujen tai kyselytutkimusten tuottama, kieleen ja usein lineaarisesti eteneviin selontekoihin perustuva tieto.[59]

Kehollisuuden ja havainnollistavuuden yhdistäminen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen totunnaisiin analyysi-

ja esitystapoihin sekä julkaisukäytäntöihin ei aina ole aivan ongelmatonta – eikä taideperustaisia menetelmiä hyödyntävien tutkijoiden menetelmällinen innovatiivisuus välttämättä aina yllä aineistoon ja sen analyysiin saakka.[60] Analysoitava aineisto muodostuu usein teksteistä, esimerkiksi haastattelujen tai draamaprosessien litteraatioista, joita analysoidaan perinteisin laadullisin menetelmin. Tutkimusotteen kehollinen ominaislaatu jää tällöin helposti taka-alalle.[61] Tutkimusprosessia suunniteltaessa onkin tärkeää pysähtyä pohtimaan, mikä kaikki kulloinkin on ja voi olla aineistoa, miten muun kuin puhutussa tai kirjoitetussa muodossa välittyvän tiedon voi tallentaa tai merkitä muistiin, miten analyysissa voi huomioida ja säilyttää kehollisen tiedon moniselitteisyyttä esiin kutsuvan ominaislaadun sekä miten sen voi kirjallisesti välittää eteenpäin vai tarvitaanko myös raportoinnissa muitakin ilmaisumuotoja.[62]

Puhekupla-projektissa olemme lähestyneet näitä kysymyksiä etnografiseen ja autoetnografiseen tutkimusotteeseen tukeutuen. Sen lisäksi, että Puhekupla-tilaisuuksien keskustelut tallennetaan, kirjaamme muistiin huomioita sekä tilaisuuksiin osallistujien toiminnasta että sen itsessämme herättämistä tunteista ja kehollisista reaktioista, joita analysoimme yhdessä koko työryhmän kanssa. Lisäksi Puhekupla-työryhmän taiteilijat työstävät esitysteosta Puhekupla-tilaisuuksissa tuotetusta aineistosta. Se tuo tieteellisten artikkelien rinnalle toisenlaisen tavan tehdä huomioita aineistosta ja välittää niitä eteenpäin sekä mahdollistaa laajempien yleisöjen tavoittamisen.

Dialogisuus ja yhteistoiminnallisuus. Osallistava teatteri on yksi niistä suunnista, joista yhteiskuntatutkijat ovat lähteneet etsimään demokraattisempaa ja tasa-arvoisempaa tapaa tehdä tutkimusta.[63] Tutkimuksellisena käytäntönä sitä luonnehtii dialogisuus ja yhteistoiminnallisuus: tieto rakentuu

yhteistyössä kaikkien tilanteeseen osallistuvien ihmisten kesken. Osallistavan teatterin menetelmät tavoittelevat tasa-arvoisuutta ja kutsuvat tutkijat, taiteilijat ja mahdollisen yleisön tutkittavan aiheen ääreen olettaen heidät kaikki aktiivisiksi tiedon tuottajiksi.[64] Kun yhdessä tutkimukseen mukaan kutsuttujen ihmisten kanssa ryhdytään tekemään arjen kokemuksista teatteriesitystä tai avaamaan ja työstämään kokemuksia draamatyöskentelyn keinoin, voi keskinäinen luottamus alkaa rakentua sekä raja tutkijoiden ja tutkimukseen osallistuvien välillä madaltua tavalla, joka tekee osallistujista luontevasti myös kanssatutkijoita.[65] Yhdessä toteutettavat prosessit saattavat olla myös ajallisesti pitkiä, mikä tukee roolien sekoittumista ja valta-asetelmien madaltumista tutkimusprosessin aikana tavalla, jota esimerkiksi yksittäinen haastattelutilanne ei samalla tavoin mahdollista.

Yhteisölliset teatterin tekemisen tai draamatyöskentelyn prosessit eivät kuitenkaan häivytä toimijoiden asemiin ja yhteiskunnallisiin rooleihin liittyviä hierarkioita: sosioekonominen ja kulttuurinen tausta sekä muut valtaan kytkeytyvät tekijät vaikuttavat vääjäämättä tutkimuksen osallistujien ja tutkijoiden suhteisiin.[66] Avoimen dialogin ihanne voi myös toisinaan osoittautua vaativaksi tavoitteeksi, jos yhteinen kieli tai ryhmän jäsenten välinen luottamus puuttuu.[67] Tutkijoiden ja taiteilijoiden oman aseman pohdinta onkin tämänkaltaisissa tutkimusprosesseissa erityisen merkityksellistä. On tärkeää tunnistaa oma positio, vaikka se saattaa olla epämukavaa. Tärkeää on myös tavoitella vastavuoroisia, empaattisia suhteita ja avoimuutta sekä kokeilla erilaisia menetelmiä kohdattujen haasteiden ratkomiseksi.[68] Puhekupla-tilaisuudet ovat huomattavasti poikenneet tutkijoille tutuista opetus- tai esitelmätilanteista, mikä on ollut omiaan horjuttamaan asiantuntijuuteen liittyviä valta-asetelmia. Tämä on luonut oivalliset puitteet

kohtaamisille, jotka ovat tasavertaisempia kuin kohtaamiset perinteisissä esitelmätilanteissa ja akateemisissa keskustelutilaisuuksissa. Dialogisuuden idean mukaisesti olemme pyrkineet yhdessä lisäämään ymmärrystä keskustelun kohteena olevasta asiasta, moninaisuuden kanssa elämisestä ja samalla toinen toisistamme.

Tutkijoiden ja taiteilijoiden yhteistyö. Sen lisäksi, että taideperustaisessa tutkimuksessa tavoitellaan dialogisuutta tutkimuksen tekijöiden ja tutkimukseen osallistuvien välillä, tutkimuksen tekoa leimaa usein myös tiivis yhteistyö ja vuoropuhelu tutkijoiden ja taiteilijoiden välillä. Se tuo mukanaan uudenlaisia toimintatapoja ja voi parhaimmillaan avata väylän käsitellä maailmaa uusista näkökulmista ja tuottaa uudenlaista tietoa.[69] Tutkijoiden ja taiteilijoiden yhteistyö siis sekä muovaa tutkimusprojektin käytännön ratkaisuja että on epistemologinen, tietämisen tapoihin ja mahdollisuuksiin liittyvä kysymys. Siinä missä taiteilijoiden työskentely perustuu keholliselle ja emotionaaliselle tiedolle, tutkijat usein nojaavat vertaisarvioituun, rationaalisen empiirisen prosessin tuloksena syntyneeseen tutkimustietoon. Toinen olennainen epistemologinen kysymys liittyy kielen vahvaan asemaan kaikessa tieteen tekemisessä. Taiteen tietämisen tapa taas usein nojautuu keholliseen ja muiden aistien tuottamaan tietoon eikä ole aina palautettavissa kielen tasolle. Tieteen tapa käyttää kieltä voi myös toisinaan heikentää taiteen voimaa tai turhaan yksinkertaistaa sen antia tutkimisen muotona. Siksi taideperustaisessa tutkimuksessa olisi tärkeää tarkastella kriittisesti kielen valta-asemaa ja tarvittaessa nostaa esiin myös muita tietämisen ja viestimisen muotoja.[70]

Vaikka taiteellisen ja tieteellisen prosessin erojen esitetään usein tiivistyvän tunteen ja (sanallistetun) tiedon väliseen

eroon, käsitys tunteellisista, kokonaisvaltaisesti kokevista taiteilijoista ja kylmän rationaalisista tutkijoista on kliseinen yksinkertaistus. Jos tuollaisia eroja on, kyse ei ole niinkään persoonallisuuseroista vaan koulutuksen ja työskentelykulttuurin myötä syntyneistä tavoista toimia yhdessä ja tuottaa tietoa, olipa käsillä sitten vertaisarvioitava artikkeli tai tutkimusprosessista ammentava näytelmä. Siitä huolimatta, että erilaiset työskentelytavat ja tietokäsitykset voivat vaikeuttaa tutkijoiden ja taiteilijoiden yhteistyötä, kiteytyvät taideperustaisen tutkimuksen mahdollisuudet juuri erilaisten tietojen törmäyksiin.

Puhekupla-projektin kuluessa olemme usein työryhmässä keskustelleet tieteellisen ja taiteellisen prosessin välisistä eroista. Nämä keskustelut ovat paitsi opettaneet meille tutkijoille paljon (esitys)taiteellisesta työskentelystä myös tehneet näkyväksi monia akateemiseen työskentelyyn liittyviä seikkoja, joita olimme oppineet pitämään itsestäänselvyyksinä. Yksi näistä seikoista on kehollisen tiedon ja tunteiden reflektoinnin puuttuminen tai jääminen sivuun tieteellisestä prosessista. Tutkijan tunteet ja keholliset reaktiot voivat kertoa tutkittavasta aiheesta jotain olennaista, jos niiden tarkastelulle raivataan aikaa ja tilaa.[71] Omien ja muiden tuntemusten käsittely voi myös rakentaa työryhmän sisäistä luottamusta ja parhaimmillaan syventää tutkimusaiheen analyyttista reflektointia.

Kahdesta erilaisesta maailmasta tulevien työryhmän jäsenten työskentely ei kuitenkaan välttämättä ole ongelmatonta. Puhekupla-työryhmässä olemme kokeneet yhteistyön alusta asti antoisana ja luontevana.[72] Huolimatta siitä, että työskentelymme perustuu keskinäiseen kunnioitukseen, tasavertaisuuteen ja uteliaisuuteen, olemme useasti löytäneet itsemme myös ristiriitaisten tulkintojen, hämmennyksen ja joskus konfliktienkin keskeltä. Konfliktit kuuluvat kaikkeen ryhmätyöskentelyyn, mutta tieteellisten ja taiteellisten näkökulmien valjastaminen

yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi luo myös omanlaisiaan törmäyksiä. Yhteiskuntatieteilijät ja taiteentekijät esimerkiksi käyttävät usein ajattelun tukena erityyppisiä käsitteellisiä resursseja. Se, mikä on toiselle osapuolelle itsestään selvää, ei välttämättä tarjoa mitään tarttumapintaa toiselle osapuolelle.[73] Puhekupla-työryhmän työskentelyä on helpottanut se, että olemme olleet tietoisia tästä erosta projektin alusta lähtien ja aktiivisesti tavoitelleet erilaisten tietojen törmäyttämistä.[74] Tämä ei ole kuitenkaan estänyt lukuisia ei-ymmärtämisen hetkiä, joiden jälkeen niin tutkijat kuin taitelijatkin ovat joutuneet selittämään luovaa prosessiaan toisilleen.

Muutoksen tavoittelu. Osallistavan teatterin lähtökohdat ovat usein – Augusto Boalin jalanjäljissä – aktivistisia ja transformatiivisia, muutosta tietoisesti tavoittelevia. Tutkimuksellisena käytäntönäkään osallistavaa teatteria ei tyypillisesti ajatella vain tapana tuottaa tai välittää tietoa, vaan usein korostetaan lähestymistavan emansipatorista eli vapauttavaa luonnetta, joka voi muuttaa sekä tutkijoiden että muiden prosessiin osallistuvien ajattelua ja toimintaa.[75] Yhteiskuntatieteelliset osallistavan teatterin projektit ovatkin usein otteeltaan toimintatutkimuksellisia.[76] Tutkimuksen tavoitteeksi otetaan usein myös vaikuttaminen välitöntä työskentelyryhmää laajempaan sosiaaliseen todellisuuteen. Tavoitteena voi olla esimerkiksi yhteiskunnan nytkäyttäminen tasa-arvoisemmaksi, oikeudenmukaisemmaksi ja ekologisesti kestävämmäksi.[77] Teatteriin kytkeytyvä tutkimus sijoittuukin yleensä osaksi kriittisen tutkimuksen perinnettä.[78] Osallistava teatteri voi toki olla mukana tutkimuksessa myös ilman kriittistä tai aktivistitutkimuksellista suuntautumista. Erityisen hyvin se kuitenkin sopii osaksi sellaisia tutkimusprojekteja, joissa tutkijat mieltävät itsensä osaksi tutkimaansa ilmiötä. Tällaisissa projekteissa raja

tutkijoiden ja tutkimuksen osallistujien välillä häilyy tai muuttuu ja tutkimus ymmärretään toiminnaksi, joka pyrkii lisäämään sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa.

Kun tutkimuksella ajatellaan olevan muutosvoimaa ja mahdollisuuksia edistää oikeudenmukaisuutta niin paikallisissa yhteisöissä kuin yhteiskunnassa laajemminkin, on syytä huolellisesti paneutua siihen, miten tutkimuksen muutospotentiaali ja -tavoitteet voivat näkyä konkreettisesti sekä tutkimuksen käytännöissä että tuloksiin pohjautuvassa toiminnassa. Osallistavaa teatteria hyödyntäneisiin tutkimuksiin perehtymällä ei aina käy selväksi, missä määrin tutkimusprosessi ja tuotettu aineisto ovat olleet linjassa näiden lähtökohtien kanssa tai kuinka hyvin taideperustaiset tutkimukset ovat onnistuneet edistämään arvokkaiden päämääriensä saavuttamista.[79] Sitä on monesti myös vaikeaa empiirisesti todentaa.[80] Vaikka yksittäiset projektit saattavat johtaa joihinkin havaittaviin muutoksiin yksilötasolla, merkittävät muutokset vaativat laajaa muutosta väestön asenteissa ja konkreettisia muutoksia lainsäädännössä.[81] Tämä pätee luonnollisesti kaikkeen muutossuuntautuneeseen tutkimukseen, mutta taideperustaisen tutkimuksen mahdollisuuksien järjestelmällinen ja kriittinen itsearviointi on vasta hiljalleen nostamassa päätään.

Puhekupla-projektissa olemme päässeet kiinni osallistavaa teatteria hyödyntävän tutkimusotteen muutosvoimaisuuden mahdollisuuksiin erityisesti keskusteluissa, joita tilaisuuksien jälkeen olemme spontaanisti käyneet tilaisuuksiin osallistujien kanssa. Baareissa vieraillessamme olemme saaneet spontaanina palautteena kuulla esimerkiksi sen, että ”tilaisuudesta oppi enemmän kuin kymmenen vuotta uutisia katsomalla”. Itse selitämme tätä esimerkiksi sillä, että teatterin ja tanssin ammattilaisilla on kyky vangita yleisön huomio ja välittää erilaisia tunnetiloja paitsi puheen myös kehon kautta. Toisaalta osa

yleisöstä on tehnyt myös selväksi, että läsnäolomme on lähinnä häirinnyt oluen juontia ja seurustelua.

OSALLISTAVA TEATTERI RIKASTUTTAA TUTKIMUSTA

Taiteen lähestymistapojen käyttöä yhteiskuntatutkimuksessa perustelee se, että perinteisiin tutkimusmenetelmiin verrattuna ne mahdollistavat toisenlaisen tavan katsoa maailmaa sekä tavoittaa ja työstää sitä koskevaa tietoa. Teatterin erityinen vahvuus piilee sen kehollisuudessa, moniaistisessa ilmaisuvoimassa ja tunteiden herättelyssä.[82] Taiteen lähestymistavat myös esittävät tutkijoille ja tutkimukseen osallistujille kutsun osallistua hierarkkisista tutkimusasetelmista poikkeaviin, yhteistoiminnallisempiin rooleihin ja moninaisiin kohtaamisiin.[83] Osallistavaan teatteriin tukeutuvassa taideperustaisessa tutkimuksessa tutkimusaiheet usein jollakin tavoin liittyvät yhteiskunnan valtarakenteisiin ja marginaalistaviin prosesseihin sekä marginaaliin sysättyihin ihmisryhmiin tai ovat sillä tavoin herkkiä tai vaikeita, että niitä ei ole luontevaa tai mahdollista lähteä avaamaan pelkästään sanallisesti. Tutkimusotetta on kuitenkin mahdollista soveltaa näitä näkökulmia laveammin.

Osallistava teatteri ei ole selvärajainen tutkimusmenetelmä, eikä sen käyttöön yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ole valmista käyttöohjetta. Sen sijaan tutkija käyttää aina luovuuttaan sen pohtimiseen, miten taide voisi olla mukana tutkimusprosessissa.[84] Tällaisessa tutkimuksessa tutkimuksen käsityöläisyys korostuu aivan erityisesti. Tämän osoittavat jo tässä tekstissä esitellyt tutkimusesimerkit, joissa osallistava teatteri on ollut hyvin erilaisissa rooleissa. Prosessin lähtökohtana on yleensä jokin tutkimusintressi, joka määrittää ensinnäkin sen, onko taideperustainen tutkimus ylipäänsä soveltuva lähestymistapa, ja toiseksi sen, millä tavoin taide olisi tarkoi-

tuksenmukaista kutoa osaksi tutkimuksen prosessia. Kuten Puhekupla-esimerkillämme kuitenkin osoitimme, taiteen- ja tieteentekijöiden yhteisestä prosessista voi tulla tutkimusprojekti myös silloin, kun sitä ei ole alun perin suunniteltu sellaiseksi.

Meille Puhekupla-projekti on avannut monia kiinnostavia näkymiä osallistavan teatterin mahdollisuuksiin yhteiskuntatutkimuksellisena käytäntönä. Esityksellisen ilmaisumuodon erityislaadusta on muistuttanut esimerkiksi se, miten voimakkaasti eläytyen olemme itse ilta toisensa jälkeen reagoineet Puhekuplavisan kohtauksiin – niiden tuttuudesta huolimatta. Mitä moninaisimmat yleisöt ovat kohtausten innoittamina puolestaan heittäytyneet keskusteluihin, jollaisia he omien sanojensa mukaan eivät ole koskaan aikaisemmin käyneet esimerkiksi baarituttujensa kanssa. Tiivis yhteistyö taiteilijoiden kanssa on ohjannut pohtimaan sitä, miten yhteiskuntatieteellinen koulutus ja toimintakäytännöt saattavat kaventaa omia ajattelu- ja toimintatapoja tavoilla, joita ei tule edes huomanneeksi.

Puhekupla on myös tuonut esiin joukon kysymyksiä, joita taideperustaista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta ja erityisesti osallistavaa teatteria hyödyntävää tutkimusta tehtäessä joutuu ratkaisemaan. Edellä olemme tarkastelleet niistä tärkeimpiä eli tutkijoiden ja taiteilijoiden työtapojen rakentavaa yhteensovittamista sekä sitä, kuinka tutkimustavan olennaiset ominaispiirteet kuten kehollisuus voidaan ulottaa myös analyysiin ja tulosten raportointiin. Kun osallistavaan teatteriin pohjautuvaa tutkimusta tehdään yhdessä marginalisoitujen tai haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kanssa, kuten osallistavaa teatteria käytettäessä usein tapahtuu, tutkijan valtaan liittyvät kysymykset tulee lisäksi huomioida erityisen huolellisesti – myös silloin, kun tutkimukseen osallistuvien kanssa muodostuvat suhteet vaikuttavat lähtökohtaisesti tasa-arvoisilta.

Taiteellisen työskentelyn roolia tutkimusprosessissa määrittää keskeisesti se, käytetäänkö tutkimuksessa taiteellisen työskentelyn lähestymistapoja tiedon tuottamisen menetelminä – mitä esimerkiksi tässä artikkelissa on kuvattu – vai onko taide tärkeämmässä roolissa omalakisena prosessinaan, joka suuntaa myös taiteelliseen lopputulokseen. Taideperustaisesta tutkimuksesta on runsaasti kuvauksia, joissa taide esitetään ikään kuin vain yhtenä yhteiskuntatutkimuksen välineenä, eli keinona kerätä tietoa tai viestiä siitä.[85] Toisaalta korostetaan, että selkeän tutkimuksellisissakaan prosesseissa taidetta ei tulisi tehdä tiedon tuottamisen päämäärille alisteisesti, vaan olisi otettava huomioon se, että taiteella on ja tulee olla aina myös esteettistä itseisarvoa.[86] Kysymystä taiteen autonomiasta, itseisarvosta ja omalakisuudesta eli niistä arvoista, jotka tekevät taiteesta omanlaisensa inhimillisen ja sosiaalisen toiminnan alueen, ei tulisikaan taideperustaisessa tutkimuksessa koskaan täysin ohittaa.[87]

8 SOVELTAVA TEATTERI TAIDEPERUSTAISENA TUTKIMUKSENA

1. Barone & Eisner 2012, ix; Coemans & Hannes 2017. Sara Coemansin ja Karin Hannesin (2017) koostama kirjallisuuskartoitus tarjoaa yleiskuvaa yhteiskuntatieteiden ja lähitieteenalojen taideperustaisesta tutkimuksesta. Kartoitus painottuu vuosina 1993–2013 tehtyyn tutkimukseen. Katsaukseen valikoitiin sellaisia taideperustaisia tutkimuksia, joissa taidemuotoja on sovellettu tutkimusprosessin aikana tavoitteena tutkia jotain sosiaalista tai kasvatuksellista ilmiötä. Tarkastelun ulkopuolelle jätettiin taiteen luomisen prosesseja tarkasteleva tutkimus. Näillä rajauksilla katsaukseen valikoitui 131 tutkimusta. Tutkimuksista noin 40 prosenttia edusti kasvatuksen alaa ja 18 prosenttia sosiaalitieteitä, sosiaalityötä tai sosiologiaa. Tyypillisimmin taideperustaisessa tutkimuksessa käytettiin erilaisia visuaalisia menetelmiä. Teatteriin tai draamaan pohjautui yhteensä 31 tutkimusta.
2. Esim. Barone & Eisner 2012, 1, 56–57.
3. Esim. O'Connor & Anderson 2015, 20, 51–52.
4. Chilton & Leavy 2014.
5. Denzin 2003; Saldaña 2011.
6. Känkänen 2013, 44.
7. Coemans & Hannes 2017; Fraser & Al Sayah 2011.
8. Leavy 2015, 6, 11–12.

9. Wang, Coemans, Siegesmund & Hannes 2017.
10. Esim. Saldaña 2011; Norris 2016; ks. myös Belliveau & Lea 2016.
11. Esim. Erel, Reynolds & Kaptani 2017; Kaptani & Yuval-Davis 2008.
12. Esim. Känkänen 2013, 48–49.
13. Leavy 2015.
14. Barone & Eisner 2012, xii.
15. Känkänen 2014, 48.
16. Leavy 2015, 175–176.
17. O'Connor & Anderson 2015, 30–31.
18. Esim. Leavy 2015, 13–14.
19. Esim. Erel, Reynolds & Kaptani 2017; Marín 2007.
20. Freire 2005.
21. Boal 2000.
22. Boal 2000, xxi.
23. Boal 2000; ks. myös Nivala & Ryynänen 2019, 217–218; Ryynänen ym. 2017, 64–65.
24. Esim. Erel, Reynolds & Kaptani 2017; Kaptani & Yuval-Davis 2008.
25. Esim. Coemans & Hannes 2017, 40.
26. O'Connor & Anderson 2015, 50–51.
27. Kara 2015, 24.
28. Erel, Reynolds & Kaptani 2017, 304, 309.
29. Esim. Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
30. Ryynänen ym. 2017; ks. myös Enria 2016, 323.
31. Tutkimushanke: *Identity, Performance and Social Action: Using Participatory Theatre Among Refugees* / Identiteetti, esitys ja sosiaalinen toiminta: osallistava teatteri pakolaisten parissa – Kaptani & Yuval-Davis 2008; Yuval-Davis & Kaptani 2009.
32. Tutkimushanke: *Care for the Future: Migrant Mothers' Creative Interventions into Citizenship* / Tulevaisuuden hoiva: maahanmuuttajaäitien luovia kansalaisuusinterventioita – Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
33. Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
34. Migrant mothers caring for the future; Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
35. Kaptani & Yuval-Davis 2008; Yuval-Davis & Kaptani 2009.
36. Yuval-Davis & Kaptani 2009; myös Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
37. Močnik 2019; 2018.
38. Močnik 2019.
39. Močnik 2018.
40. Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
41. Kaptani & Yuval-Davis 2008; Erel, Reynolds & Kaptani 2017.
42. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
43. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
44. Močnik 2018, 28 – käännös EN.
45. Močnik 2018.

46. Ryynänen ym. 2017.
47. Ks. Suoranta & Ryynänen 2014, 99–100.
48. Varjonen 2013.
49. Ryynänen ym. 2017.
50. Vrt. Boal 2000.
51. Ks. Enria 2016.
52. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
53. Leavy 2015, 3.
54. Opfermann 2020, 140.
55. O'Connor & Anderson 2015, 26.
56. O'Connor & Anderson 2015, 23–26; Kaptani & Yuval-Davis 2008.
57. Esim. Enria 2016; O'Connor & Anderson 2015, 21.
58. Opfermann 2020, 141; O'Connor & Anderson 2015, 24.
59. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
60. Lyon & Carabelli 2016; Coemans & Hannes 2017; Vasudevan 2019.
61. Coemans & Hannes 2017.
62. Ks. esim. Aromaa & Tilli 2014; Anttila 2009.
63. Esim. O'Connor & Anderson 2015, 20; Enria 2016, 321.
64. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
65. O'Connor & Anderson 2015, 36.
66. Lyon & Carabelli 2016; Sonn & Baker 2015.
67. Opfermann 2020; Sonn & Baker 2015, 247.
68. Enria 2016.
69. Vaikka osallistavaa teatteria hyödyntäviä taideperustaisia yhteiskuntatieteellisiä tutkimusprojekteja on toteutettu 2000-luvulla kiihtyvällä tahdilla (Coemans & Hannes 2017), tutkijoiden ja taiteilijoiden yhteistyötä reflektoivia tekstejä on julkaistu vain vähän (ks. kuitenkin esim. Lyon & Carabelli 2016).
70. Smith 2013, 94; McNiff 2011, 393.
71. Ks. Aromaa & Tiili 2014.
72. Ryynänen ym. 2017.
73. Lyon & Carabelli 2016, 437.
74. Ryynänen ym. 2017.
75. Esim. Marín 2007, 82.
76. Esim. Quinlan 2009.
77. Esim. Kaptani & Yuval-Davis 2008.
78. Esim. O'Connor & Anderson 2015, 6.
79. Coeman & Hannes 2017; Sonn & Baker 2015, 255.
80. Lafrenière & Cox 2013, 320.
81. Opfermann 2020.
82. Eisner 2013; O'Connor & Anderson 2015, 24.
83. Känkänen 2013, 46.
84. Leavy 2015, 3.

85. Coemans & Hannes 2017.
86. Belliveau & Lea 2016.
87. Tämän luvun kirjoitustyön rahoitti Koneen Säätiö kahden eri tutkimusprojektin kautta: ”Puhekupla: tiede ja taide maahanmuuttokeskustelun kuplia puhkomassa” / Sirkku Varjonen ja työryhmä (2018–2020) & ”Lähiöbaareissa ja seurantaloilla – tutkimus teatterista ja esittävistä taiteista yhteiskunnallisina tekoina” (2020–2022) / Sanna Ryynänen.

Anttila, Eeva (2009). Mitä tanssija tietää? Kehollinen tieto ajattelun ja oppimisen perustana. *Aikuiskasvatus* 2/2009, 84–92. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/94179/52857>. Katsottu 23.11.2020.

Aromaa, Johanna & Miia-Leena Tiili (2014). Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.): *Moniulotteinen etnografia.* Helsinki: Ethnos ry, 258–283.

Barone, Tom & Elliot W. Eisner (2012). *Arts Based Research.* Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Belliveau, George & Graham W. Lea (2016). Introduction. Teoksessa George Belliveau & Graham W. Lea (toim.): *Research-Based Theatre. An Artistic Methodology.* Chicago: The University of Chicago Press, 3–12.

Boal, Augusto (2000). *Theatre of the Oppressed.* Käänt. Charles A. & Maria-Odilia Leal McBride & Emily Fryer. London: Pluto Press (port. alkuteos 1974).

Chilton, Gioia & Patricia Leavy (2014). Arts-based research practice. Merging social research and the creative arts. Teoksessa Patricia Leavy (toim.): *The Oxford Handbook of Qualitative Research.* New York: Oxford University Press, 403–422.

Coemans, Sara & Karin Hannes (2017). Researchers under the spell of the arts. Two decades of using arts-based methods in community-based inquiry with vulnerable populations. *Educational Research Review* 22, 34–49.

Denzin, Norman K. (2003). *Performance Ethnography. Critical Pedagogy and the Politics of Culture.* Thousand Oaks, CA, London: Sage.

Enria, Luisa (2016). Co-producing knowledge through participatory theatre. Reflections on ethnography, empathy and power. *Qualitative Research* 16:3, 319–329.

Erel, Umut & Erene Kaptani (2018). Participatory theatre as a social research method. *National Centre for Research Methods online learning resource.* <https://www.ncrm.ac.uk/resources/online/participatory_theatre_research_method/>

Erel, Umut, Tracy Reynolds & Erene Kaptani (2017). Participatory theatre for transformative social research. *Qualitative Research* 17:3, 302–312.

Fraser, Kimberly D. & Fatima al Sayah (2011). Arts-based methods in health research. A systematic review of the literature. *Arts & Health* 3:2, 110–145.
Freire, Paulo (2005). *Sorrettujen pedagogiikka.* Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino (ilm. alun perin 1968).
Kaptani, Erene & Nira Yuval-Davis (2008). Participatory theatre as a research methodology. Identity, performance and social action among refugees. *Sociological Research Online* 13:5.
Kara, Helen (2015). *Creative Research Methods in the Social Sciences. A Practical Guide.* Bristol: Policy Press.
Känkänen, Päivi (2013). *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia.* Väitöskirja. Helsingin yliopisto. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104494/URN_ISBN_978-952-245-911-4.pdf?sequence=1> Katsottu 24.2.2020.
Lafrenière, Darquise & Susan M. Cox (2013). 'If you can call it a poem'. Toward a framework for the assessment of arts-based works. *Qualitative Research* 13:3, 318–336.
Leavy, Patricia (2015). *Method Meets Art. Arts-based Research Practice.* Second edition. New York, London: The Guilford Press.
Lyon, Dawn & Giulia Carabelli (2016). Researching young people's orientations to the future. The methodological challenges of using arts practice. *Qualitative Research* 16:4, 430–445.
Marín, Christina (2007). A methodology rooted in praxis. Theatre of the oppressed (TO) techniques employed as arts-based educational research methods. *Youth Theatre Journal* 21:1, 81–93.
McNiff, Shaun (2011). Artistic expressions as primary modes of inquiry. *British Journal of Guidance & Counselling* 39:5, 385–396.
Migrant mothers caring for the future. <http://www.open.ac.uk/socialsciences/migrant-mothers/>. Katsottu 2.4.2020.
Močnik, Nena (2018). (Un)cannig the victims. Embodied research practice and ethnodrama in response to war-rape legacy in Bosnia-Herzegovina. *Liminalities. A Journal of Performative Studies* 14:3, 23–39.
— (2019). Rehearsing forgiveness by acting out vengeance. The case of 'mother of the rapist' in embodied research practice with war-rape survivors. *Research in Drama Education. The Journal of Applied Theatre and Performance* 24:4, 478–489.
Nivala, Elina & Sanna Ryynänen (2019). *Sosiaalipedagogiikka – kohti inhimillisempää yhteiskuntaa.* Helsinki: Gaudeamus.
Norris, Joe (2016). Drama as research. Realizing the potential of drama in education as a research methodology. *Youth Theatre Journal* 30:2, 122–135.
O'Connor, Peter & Michael Anderson (2015). Research in a post-normal world. Teoksessa Peter O'Connor & Michael Anderson (toim.): *Applied Theatre. Research.* London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 3–94.

Opfermann, Lena S. (2020). Language, trust and transformation. Exploring theatre as a research method with migrant youth. *International Journal of Social Research Methodology* 23:2, 139–153.
Quinlan, Elizabeth (2009). New action research techniques. Using participatory theatre with health care workers. *Action Research* 8:2, 117–133.
Raynor, Ruth (2019). Speaking, feeling, mattering. Theatre as method and model for practice-based, collaborative, research. *Progress in Human Geography* 43:4, 691–710.
Ryynänen, Sanna, Sirkku Varjonen, Pinja Hahtola, Niina Hosiasluoma, Emma Nortio, Jenni Urpilainen & Pertti Ylikojola (2017). Maahanmuuttotutkimus meni baariin. Yhteiskunnallinen ja osallistava teatteri maahanmuuttokysymysten jäsentäjänä. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja,* vuosikirja 2017, 57–71.
Saldaña, Johnny (2011). *Ethnotheatre. Research from Page to Stage.* Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
Smith, Tawnya D. (2013). Shall I hide an art-based study within a recognized qualitative framework? Negotiating the spaces between research traditions at a research university. *Journal of Applied Arts & Health* 4:1, 87–95.
Sonn, Christopher & Alison Baker (2016). Creating inclusive knowledges. Exploring the transformative potential of arts and cultural practice. *International Journal of Inclusive Education* 20:3, 215–228.
Suoranta, Juha & Sanna Ryynänen (2014). *Taisteleva tutkimus.* Helsinki: Into Kustannus.
Varjonen, Sirkku (2013). *Ulkopuolinen vai osallistuja? Identiteetit, ryhmäsuhteet ja integraatio maahanmuuttajien elämäntarinoissa.* Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9071>. Katsottu 23.11.2020.
Vasudevan, Raksha (2020). The potentials and pitfalls of 'art in research' methodologies. Foregrounding memory and emotion in planning research. *Planning Theory & Practice* 21:1, 58–75.